

Redakcja naukowa Mieczysław Ciosek, Beata Pastwa-Wojciechowska

Psychologia penitencjarna

(Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016)

Monografia pt. *Psychologia penitencjarna*, pod redakcją prof. dr hab. Mieczysława Cioska oraz prof. dr hab. Beaty Pastwy-Wojciechowskiej, jest pracą zbiorową wybitnych specjalistów z wielu dziedzin, m.in. psychologii, psychologii społecznej, pedagogiki resocjalizacyjnej oraz prawa. Wydana w 2016 r., składa się ze wstępu, 16 rozdziałów, bibliografii oraz części o autorach. Każdy rozdział kończy się podsumowaniem, pytaniami sprawdzającymi, słowami kluczowymi oraz zalecaną literaturą. Na 600 stronach autorzy w sposób klarowny mierzą się z zagadnieniami dotyczącymi funkcjonowania w izolacji więziennej.

We wstępie książki, autorstwa Mieczysława Cioska oraz Beaty Pastwy-Wojciechowskiej, czytelnik dowiaduje się, czym jest psychologia penitencjarna (analizą zachowania człowieka w sytuacji przymusowej izolacji w instytucjach zamkniętych), jakie tematy zostały poruszone w publikacji i do kogo jest skierowana. Nawet lektura samego wstępu pozwala na pozyskanie informacji oraz wiedzy z wielu dziedzin, m.in. antropologii.

Rozdział pierwszy, autorstwa Marty J. Boinskiej, Janiny Nowak, Mieczysława Cioska, Kamili Żukowskiej, został poświęcony karze, a dokładniej karom kryminalnym, zwłaszcza karze pozbawienia wolności. Autorzy, sięgając do historii, przepisów prawa, teorii filozoficznych oraz badań naukowych, starają się wyjaśnić, czym jest kara, jaka jest jej funkcja oraz sens, szczególnie w odniesieniu do kary pozbawienia wolności. Czytelnik znajdzie tutaj także rozważania na temat takich kwestii, jak teoria kary, sprawiedliwość naprawcza, skuteczność kary, poczucie winy, wstydu i krzywdy u skazanych. Tekst został wzbogacony o wiele ciekawostek, które zostały ujęte w ramki, takich jak np. wkład neuronauki (dziedziny wiedzy, zajmującej się badaniem mózgu), słowa Jana Pawła II na temat izolacji więziennej. Autorzy we wnikliwy sposób mierzą się również z najbardziej krytykowaną karą – karą śmierci. Czytelnikowi zaprezentowano zarys historii tej sankcji, mity na jej temat, statystyki oraz przytoczono ostatnie słowa osób skazanych na karę śmierci. Całość

tworzy spójne kompendium wiedzy, a zaprezentowane fakty skłaniają do dalszych przemyśleń oraz wyciągania wniosków. W pamięci na długo mogą pozostać przytoczone słowa Cesare Beccaria, osiemnastowiecznego teoretyka prawa, który karę śmierci uważał za wyraz niedorzeczności: „jak można zakazywać ludziom zabójstwa, a następnie publicznie je wykonywać?” (s. 44).

Powstanie i rozwój instytucji więziennej jest tematem drugiego rozdziału. Autorka Joanna Gruźlewska prezentuje ewolucję instytucji więziennej. Co ciekawe, już we wprowadzeniu stwierdza, że aktualny jest cytat Michela Foucault: „Wiadomo o wszystkich niedogodnościach więzienia, wiadomo, że jest niebezpieczne, nawet gdy nie jest nieprzydatne. Nie widać jednak dotąd czym je zastąpić. To rozwiązanie odrażające, choć bez niego nie sposób się obejść” (s. 83). Sięgając do źródeł przedstawia ewolucję systemów pozbawienia wolności od powstania i rozwoju nowożytnego więziennictwa do obowiązującej typologii polskich instytucji penitencjarnych. Dodatkowo czytelnik ma możliwość poznania systemów penitencjarnych: celkowego, progresywnego, regresywnego, reformatorów amerykańskich, rodzinnego (szwajcarski), republik. Wyjaśnione zostaje tu również, jak stopniowe zmiany w traktowaniu więźniów zaowocowały bardziej humanitarnymi metodami w izolowaniu osób.

Anetta Jaworska, autorka trzeciego rozdziału, prezentuje czytelnikom teoretyczne podstawy procesu resocjalizacji, a rozważania rozpoczyna od zagadnień związanych z socjalizacją: mechanizmy socjalizacji, socjalizacja w rodzinie (emocjonalna), socjalizacja kulturowa oraz defekty procesu socjalizacji. W dalszej części rozdziału zatytułowanego *Teoretyczne podstawy procesu resocjalizacji* ujęto syntetyczny opis teorii psychologicznych: psychodynamicznej, behawioralnej, kognitywnej, humanistyczno-fenomenologicznej, egzystencjonalnej, które uważane są za podstawę oddziaływań resocjalizacyjnych. Bardzo trafnym zabiegiem, ułatwiającym zrozumienie poszczególnych koncepcji oraz pomocnym dla osób zajmujących się resocjalizacją, było umieszczenie w zakończeniu tej części tabeli prezentującej m.in. „Metody pracy resocjalizacyjnej” w odniesieniu do każdej z zaprezentowanych teorii psychologicznych. W podsumowaniu rozdziału autorka zawarła ciekawą konkluzję, iż „linia oddzielająca od siebie poszczególne teorie, na których opiera się proces resocjalizacji, stopniowo zanika, a wyznacznikiem efektywności działań resocjalizacyjnych staje się integracja oddziaływań skierowanych do wnętrza człowieka i tych wpływających z zewnątrz” (s. 142).

W rozdziale czwartym *Instytucje izolacyjne dla nieletnich* autor Robert Opora zaznaja, że czytelnik z instytucjami izolacyjnymi dla nieletnich. Przedstawia skutki rozwoju psychofizycznego młodzieży w kontekście naruszania norm społecznych oraz filozoficzne koncepcje postępowania z nieletnimi. Rozważania autora koncentrują się wobec istoty instytucji izolacyjnych dla nieletnich oraz powszechnych wątpliwości o dobrowolność oraz przymus w procesie resocjalizacji nieletnich. Według mnie niezwykle celną sugestią autor zawarł w podsumowaniu rozdziału, pisząc: „Wyważone postępowanie z nieletnimi i odpowiedni dobór środków wychowawczo-resocjalizacyjnych może również zapobiec skrajnie negatywnym postawom społecznym wobec wielokrotnych i niebezpiecznych sprawców” (s. 171).

Rozdział piąty, autorstwa Moniki Marczak i Katarzyny Mirosław-Nawrockiej, nosi tytuł: *Zakłady penitencjarne dla kobiet*. Poszczególne części rozdziału, opisujące kolejno genezę instytucji więziennej dla kobiet, specyfikę izolacji kobiet oraz ich resocjalizacji, to odniesienie do stosunkowo niewielkiej populacji osadzonych (od wielu lat szacuje się, że kobiety stanowią ok. 3% liczby osadzonych), natomiast poruszona problematyka „macierzyństwa więziennego” dotyczy jeszcze mniejszej części populacji osadzonych. Na szczęście o podjęciu czasem trudnego i złożonego problemu nie zawsze decyduje jego skala. Rozdział został wzbogacony o wiele statystyk, zawierających m.in. dane o populacji osadzonych kobiet w wybranych krajach.

Osoby pozbawione wolności stanowią społeczność zróżnicowaną nie tylko pod względem kulturowym, ekonomicznym, społecznym, ale także, a może nawet przede wszystkim, psychicznym i osobowościowym. Rozdział szósty *Zróżnicowanie społeczności więźniów a proces ich resocjalizacji*, autorstwa Pawła Kozłowskiego, Ewy Szcześniak, Katarzyny Nosek-Komorowskiej, Anetty Jaworskiej, charakteryzuje grupy więźniów, które wymagają stosowania specjalnych procedur penitencjarnych i dlatego też stanowią szczególne wyzwanie w procesie resocjalizacyjnym. Więźniowie niepełnosprawni psychicznie i psychopaci, więźniowie uzależnieni od środków psychoaktywnych, sprawcy zabójstw, przestępcy seksualni, więźniowie niebezpieczni stanowią kategorie osób uwięzionych, co do których konieczne jest szczególne oddziaływanie penitencjarne. Tak samo jak w poprzednich rozdziałach, autorzy nie prezentują wprost swojego zdania o resocjalizacyjnym aspekcie wykonywania kary pozbawienia wolności, jednak pamiętajmy, iż większość opinii głosi,

że więzienie nie jest instytucją wychowawczo-naprawczą. W rozdziale znalazła się również problematyka śmierci i umierania w zakładach karnych oraz rozważania na temat resocjalizacji więźniów w wieku senioralnym, którzy to, jak zauważają autorzy, bardziej niż resocjalizacji potrzebują wzmocnienia kondycji psychofizycznej.

Paweł Andrzej Atroszko, Justyna Siemionow, Franciszek Makurat, Anetta Jaworska, Joanna Jezierska, to autorzy siódmego rozdziału pod tytułem *Formy oddziaływań penitencjarnych*. Czytelnikowi zostają zaprezentowane podstawowe sposoby resocjalizacji przez: pracę, naukę, sport, twórczość oraz omówiono specjalne programy podejmowane w polskich zakładach karnych, będące częścią rozważań na temat form oddziaływań penitencjarnych.

Rozdział ósmy autorstwa Roberta Witkowskiego nosi tytuł *Wolontariat hospicyjny więźniów. W kierunku inkluzji społecznej*. Powszechna praktyka wolontariatu więźniów w naszym kraju buduje pogląd, iż ten nowatorski eksperyment, pociągający bardzo duże zaangażowanie wielu osób, ma niezwykle pozytywny wpływ na rozwój osobisty skazanych. Przytoczone przez autora wypowiedzi więźniów, którzy pomagają pacjentom, stanowią doskonałe potwierdzenie tego faktu. O obiektywnej analizie tego zjawiska świadczy wskazanie również negatywnych aspektów wolontariatu.

W rozdziale dziewiątym zatytułowanym *Duszpasterstwo więzienne* Andrzej Wdowiszewski przedstawił, jak istotna w kontekście resocjalizacji jest religijność. Autor przede wszystkim podkreślił w nim wagę pracy duszpasterskiej w zakładach penitencjarnych, która to stanowi znaczący element przywracania więźniów społeczeństwu.

Autor dziesiątego rozdziału pod tytułem *Formy kontaktów osób skazanych na karę pozbawienia wolności ze społeczeństwem*, Robert Parol, słusznie rozpoczął rozważania od opisu wagi relacji człowieka z otoczeniem. Człowiek jako istota społeczna potrzebuje innych ludzi, dlatego też wszelkie formy kontaktów skazanych: korespondencja, rozmowy telefoniczne, widzenia, przepustki, są niezwykle ważne. To te elementy kontaktu więźnia ze społeczeństwem budują jego pozycję społeczną. Autor podkreślił ich wartość, używając porównania efektywności działań wychowawczych do nauki pływania: „jak można nauczyć kogoś pływać bez kontaktu z wodą, czyli jak można skazanego przystosować do życia w społeczeństwie bez kontaktu z tym społeczeństwem?” (s. 353).

Rozdział jedenasty pt. *Fenomen podkultury więziennej*, autorstwa Sławomira Przybylińskiego i Joanny Gruzlewskiej, pozwala czytelnikom

na zdobycie wiedzy na temat sekretnego życia instytucji totalnych. W większości wyizolowanych miejsc człowiek przebywa wskutek dobrowolnego wyboru (np. klasztor), natomiast izolacja penitencjarna jest wynikiem decyzji podjętej przez innych ludzi, m.in. z tego powodu więzienie jest miejscem, które ze względu na swoją specyfikę wciąż budzi duże zainteresowanie. W rozdziale przedstawiono początki podkultury więziennej (historyczne wprowadzenie, genezę), więzienne grupy podkulturowe, obraz podkultury oraz przestępczość wewnątrzwięzienną. Temat sam w sobie jest bardzo ciekawy, natomiast przedstawiony tajemny nurt życia więźniów, uwzględniający subkulturę, podkulturę, grypsersę, dowodzi, że autorzy posiadają wiedzę nie tylko teoretyczną, ale i praktyczną.

Izolacja więzienna jako złożona sytuacja trudna jest tematem rozdziału dwunastego, autorstwa Jacka M. Piotrowskiego i Mieczysława Ciośka. Rozważania koncentrują się wokół stresu osób skazanych na odbycie kary pozbawienia wolności jako stałego elementu życia i bardzo często lekceważonego problemu. Jak wskazują autorzy (prezentując m.in. teorie psychologiczne, wypowiedzi więźniów, wyniki badań), reakcje człowieka na stres mogą wywołać bardzo poważne konsekwencje, dlatego niezwykle istotne jest, aby każdy „więziennik” poznał zaprezentowane w niniejszym rozdziale możliwe sposoby radzenia sobie więźniów ze stresem.

Funkcjonariusze Służby Więziennej stanowią grupę zawodową niecierzącą się należnym uznaniem społecznym. Być może po przeczytaniu rozdziału trzynastego, autorstwa Andrzeja Piotrowskiego, poświęconego w całości personelowi więziennemu, wiele osób zerwie ze stereotypami i dostrzeże trud osób wykonujących ten szczególny zawód. Rozdział polecam szczególnie młodym czytelnikom, ponieważ być może (po zaznajomieniu się z organizacją, strukturą oraz funkcjami Służby Więziennej) personel tej wyjątkowej grupy zawodowej powiększy się o kolejnych adeptów.

Rozdział czternasty pt. *Zmierzch kary pozbawienia wolności? Sens współczesnej kary uwięzienia*, autorstwa Henryka Machela i Elżbiety Chęcińskiej, stanowi nawiązanie do problemu ujętego w rozdziale pierwszym. Autorzy poruszają kwestię dolegliwości kary, prezentują prawną obudowę wykonywania kary pozbawienia wolności, władzę personelu penitencjarnego oraz analizują powrotność do przestępstwa osób zwolnionych. Przedstawione wypowiedzi osadzonych na temat wpływu więzienia na człowieka stanowią bardzo ciekawą refleksję na temat realizacji

przez zakłady karne celów kary pozbawienia wolności. Tak jak w pozostałych rozdziałach, również tutaj, czytelnicy mogą wzbogacić swoją wiedzę o liczne teorie, statystyki oraz informacje przydatne w zrozumieniu funkcjonowania systemu penitencjarnego w Polsce.

Łukasz Wirkus, autor piętnastego rozdziału pt. *W kierunku nieizolacyjnych kar kryminalnych. Kary alternatywne i system dozoru elektronicznego*, prezentuje nowe systemy rozwiązań penalnych. Czytelnicy mogą przekonać się, jak rozwój cywilizacyjny wpływa na modyfikację zasad wymierzania kar oraz sprzyja częstszemu stosowaniu kar nieizolacyjnych.

Pomocy postpenitencjarnej oraz readaptacji osób opuszczających jednostki penitencjarne został poświęcony szesnasty (ostatni) rozdział autorstwa Roberta Pokleka. Autor rozpoczął rozważania od przedstawienia genezy idei pomocy. Zważywszy na fakt, że dla wielu więźniów opuszczenie instytucji zamkniętych stanowi ciężką konfrontację ze światem wolnym, istotne wydaje się poruszenie tej problematyki na zakończenie rozważań o psychologii penitencjarnej. Najistotniejsze, moim zdaniem, zagadnienia poruszone w tym rozdziale to geneza idei pomocy dla więźniów, jej prawne uregulowania oraz formy i rodzaje pomocy świadczonej nie tylko osadzonemu, ale również ich rodzinom.

Podjęmowany temat został ujęty kompleksowo, natomiast każdy rozdział przedstawia inne zagadnienie oraz pracę różnych ekspertów z poszczególnych dziedzin, sprawiając, że książka jest interesującą pozycją nawet dla osób niezwiązanych w żaden sposób z prezentowaną tematyką. Publikacja wymagała ogromnej pracy, zaskakuje różnorodność ujęcia tematu psychologii penitencjarnej, nie tylko z perspektywy prawa bądź psychologii, ale także historii, filozofii, biologii, a nawet teologii. Monografię wzbogaca duża ilość statystyk (dobrych adekwatnie do prezentowanego zagadnienia), prezentacja systemów penitencjarnych z innych państw, ciekawostki ujęte w formie ramek oraz tabele stanowiące częściowe podsumowanie rozdziału. Autorzy, opisując poszczególne zagadnienia, zachowują obiektywizm, jednak ich opinie bądź sugestie można odnaleźć „między wierszami”. Wydaje mi się, że każdy czytelnik znajdzie w tej książce nowe ujęcie interesującego go tematu, a lektura intryguje na tyle, że może nawet skłoni do bliższego przyjrzenia się zupełnie nowej materii.

Każdy z nas w życiu zetknął się z karą: czy to jako dziecko karczone przez matkę, krnąbrny nastolatek wdający się w dyskusje z nauczycielem, czy jako kierowca zbyt szybko jadący do pracy. Kara jest integralną

częścią naszego życia i nieodzownym elementem nauki o tym co dobre i słuszne. Jednak, czy każdy z nas byłby w stanie bez żadnego problemu stworzyć definicję kary? W książce już na samym początku otrzymujemy jej solidną definicję z rzetelnym, a jednak zrozumiałym dla laika, odniesieniem do psychologii. Dodatkowo zyskujemy wiele istotnych informacji na temat skuteczności, m.in. kto powinien karać i kiedy najlepiej zaaplikować karę, czyli wiedzę bardzo praktyczną. Zgodnie z założeniem przedstawionym we wstępie rozdziału, autorka porusza się w granicach penologii (nauki o karze), ale korzysta także z psychologii, filozofii, socjologii, antropologii oraz nauk prawnych. Bardzo trafna jest opinia Janiny Nowak kończąca rozważania o istocie i pojęciu kary, że „znajomość teoretyczna funkcji, celów i skutków kary jest warunkiem koniecznym, aczkolwiek niewystarczającym do prawidłowego stosowania kar i nagród w procesie wychowawczym” (s. 31). Teorie filozoficzne, które zostały przedstawione, zajmują dokładnie tyle miejsca, aby zostawić w pamięci najistotniejsze informacje, a okraszenie tekstu fotografiami filozofów ułatwia kojarzenie głównych nurtów. Szczególnie zwróciła moją uwagę część dotycząca przestępstwa i kary kryminalnej, autorstwa Marty J. Bońskiej. Umieszczenie w tekście definicji pojęcia „zemsta” oraz „odwet” i wyjaśnienie ich rozróżnienia zwraca uwagę, jak istotne jest zrozumienie nawet podstawowych pojęć. Lektura wzbudza różne refleksje, np. o tym, jak duży postęp dokonał się w karze na przestrzeni wieków: dziś wymierzamy karę żywemu człowiekowi, w średniowieczu karano zwłoki, zwierzęta, a nawet martwą naturę; np. chłostano morze, ale po więcej takich „smaczków” odsyłam już do książki.

Lektura daje czytelnikowi wiedzę o tym, co dzieje się z człowiekiem, kiedy „trafia w ręce” instytucji penitencjarnych – co to oznacza dla niego, a co dla społeczeństwa? Publikacja ma wartość edukacyjną, chociaż może być cennym drogowskazem dla działań praktycznych. Autorzy już we wstępie wyjaśnili, że książka powstała z myślą o młodzieży akademickiej, jednak, moim zdaniem, będzie interesująca i pomocna dla szerszego grona czytelników.

Rec. Maria Tarnowska

